

ГОТОВНІСТЬ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ НА ЕТАПІ РАННЬОЇ ЮНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

В статті аналізуються основні підходи к определению понятия «готовность», освещено компоненты готовности. Описано готовность к профессиональному самоопределению.

Ключевые слова: *готовность, профессиональное самоопределение, юношеский возраст.*

The article considers the main approaches to the definition of «readiness», components of readiness. Readinesses for professional self-determination are analyzed.

Ke ywords: *readiness, professional self-determination, adolescence.*

Професійне самовизначення особистості є складним та тривалим процесом пошуку та реалізації себе в професії. Професійне самовизначення не зводиться лише до вибору професії, а включає допрофесійну та професійну освіту, а також адаптацію людини на конкретному робочому місці. Сучасна система професійної орієнтації недостатньо сприяє формуванню у старшокласників готовності до професійного самовизначення, оскільки недостатньо враховуються індивідуальні особливості учнів, характерним є орієнтованість на «середнього» учня, недооцінка їх активності у виборі виду майбутньої діяльності.

Головною метою професійного самовизначення на етапі ранньої юності є поступове формування внутрішньої готовності самостійно та свідомо планувати, корегувати та реалізовувати перспективи розвитку (професійного, життєвого та особистісного) [12].

У працях А. Прангішвілі відмічається, що будь-яка діяльність не може актуалізуватися без готовності до певних дій, спонукання діяти саме так, а не інакше; індивід настільки є суб'єктом діяльності, на думку вченого, наскільки він підготований до неї [10].

Проблема готовності активно вивчалася багатьма дослідниками в різних аспектах: формування готовності до різних видів професійної діяльності (Л. Карамушка, О. Бондаренко, О. Філь, Л. Долинська, В. Панок, Л. Супрун, П. Горностай, О. Скрипченко, О. Жук та ін.), до материнства (О. Проскурняк, Н. Даниленко, С. Мещерякова), до дослідницької діяльності (О. Сафроненко), готовність протистояти аморальній поведінці (Е. Савченко), досліджувалась структура готовності (Ф. Гоноболін, Є. Климов, Н. Кузьміна та ін.), аналізувались рівні сформованості психологічної готовності (М. Боришевський, М. Дьяченко, Л. Кандибович, Ф. Ганюшкін та ін.) та особливості моральної готовності (Т. Іванова, І. Гоян та ін.) тощо.

У сучасних вітчизняних дослідженнях проблема готовності до професійного самовизначення частіше висвітлюється з боку формування готовності до вибору професій певного напрямку: готовність до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності (В. Мачуський), формування готовності до вибору у сфері інженерно-технічних професій (Н. Ковтуненко, О. Губенко) та професій у сфері економіки та підприємництва (А. Калінська), готовність до вибору професії в умовах МНВК (О. Мельник) тощо.

Мета статті – розкрити основні поняття готовності до професійного самовизначення в сучасній психолого-педагогічній науці.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дав можливість визначити наступні підходи до розгляду поняття готовності:

- функціонально-психологічний – у дослідженні береться до уваги стан психічних функцій людини (М. Левітов, Є. Ільїн, В. Пушкін, Л. Нерсесян, Ф. Генев, Г. Гагаєва, Т. Іванова, Н. Кузьміна, Ф. Рекешева, Т. Желязкова, А. Андрєєва та ін.);
- особистісний – готовність визначається, як характеристика особистості (М. Дьяченко, Л. Кандибович, М. Кулакова, К. Рейда, О. Кривильова та ін.);
- діяльнісний – враховується готовність до певного виду діяльності: навчальної, трудової, спортивної (О. Бондаренко, Н. Пов'якель, І. Вітенко, О. Скрипченко та ін.).

Сучасна психолого-педагогічна наука містить досить великий теоретичний та практичний матеріал стосовно проблеми готовності людей до різних видів діяльності, багато досліджень стосовно змісту та структури готовності. Проте готовність до професійного самовизначення на етапі ранньої юності вивчена недостатньо.

Поняття «готовність» набуло значного поширення в наукових дослідженнях у 1950-х рр. у зв'язку з дослідженнями Б. Ананьєва, присвяченими вивченню людини, як суб'єкта діяльності. В дослідженнях Л. Ульянової були виділені етапи розвитку поглядів на проблему готовності:

1) кінець XIX початок XX століття – питання готовності розробляються з позиції теорії рефлексів (І. Павлов) та установки (Д. Узнадзе);

2) 1918-1940 рр. – досліджуються питання нейрофізіологічних механізмів регуляції, саморегуляції поведінки і місця психічної готовності як одного з механізмів професійної поведінки;

3) 1940 р. – до сьогодні – дослідження готовності з позицій теорії діяльності. Вивчалось застосування теорії психічної готовності до певних видів діяльності людини (Дж. Брунер, К. Трончер, Н. Левітов, Д. Узнадзе, М. Дьяченко, Л. Кандибович) [19].

Складність визначення поняття «готовність» пов'язана з тим, що існують інші близькі з ним поняття: «підготовленість» (В. Крутецький, С. Максименко), «установка» (Д. Узнадзе), «спрямованість» тощо. У словниках готовність трактується, як бажання зробити що-небудь [18], як стан, за якого зроблено, підготовлено для будь-чого [8], як активно-дієвий стан особистості, установку на певну поведінку, мобілізованість сил для виконання завдання [13].

Готовність включає елементи дії, необхідні для успішного вирішення поставленого завдання. Одним з елементів готовності є усвідомлена потреба. Готовність до діяльності починається з постановки мети на основі потреб і мотивів, планування діяльності, окреслення схеми майбутніх дій. Потім людина переходить до реалізації готовності у предметних діях, застосовує певні засоби і способи діяльності, порівнює діяльність і отримані результати з поставленою метою, корегує свою діяльність. Аналіз ситуації, рішення, розвиток задуму, емоцій, прояв і зміна готовності, визначаються домінуючим мотивом, що забезпечує необхідну тривалість і спрямованість активності.

Стан готовності до діяльності необхідно розуміти як складний, цілеспрямований прояв особистості, яка має динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні залежності. Людина у практичній діяльності, прагнучи задовольнити власні потреби, на основі внутрішньої активності (біологічної, фізіологічної і психічної) реалізує поставлену мету і досягає результату [6].

У дослідженні Т. Гершковича готовність розглядається, як інтегративна суб'єктна характеристика адаптації, що включає індивідуальні властивості особистості та особливості побудови індивідуальних стратегій адаптації [1].

Готовність обумовлена наявністю у людини образу структури певної дії та постійної інтенції на його виконання. Готовність включає різного роду установки поведінки, знання спеціальних способів діяльності, співвіднесення можливостей з можливими майбутніми труднощами і необхідністю досягнення певного результату. Готовність на думку В. Сластьоніна – це особливий психічний стан, що передбачає інформованість людини про діяльність, постійної спрямованість її свідомості на реалізацію мети; сукупність професійно зумовлених вимог до особистості [9].

Дослідження М. Дьяченко та Л. Кандибовича показують, що для виникнення стану готовності до діяльності характерним є усвідомлення вимог суспільства, колективу, власних потреб; усвідомлення завдань, необхідних вирішити для досягнення поставленої мети; усвідомлення умов, в яких будуть протікати майбутні дії та співвіднесення їх з можливостями; актуалізація досвіду, пов'язаного в минулому з вирішенням завдань та виконанням схожих вимог; визначення на основі досвіду та оцінки майбутніх умов діяльності більш ймовірних і допоміжних способів вирішення завдань або виконання вимог; прогнозування прояву інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів [16].

У деяких дослідженнях визначається дві форми готовності – короткочасна (або тимчасова), що опосередковується перебігом психічних процесів у певний момент (М. Дьяченко, Л. Кандибович) та довготривалу, яка включає установки, знання, вміння та навички, досвід і мотиви діяльності, що визначають типові форми поведінки (І. Кон, В. Крутецький, Л. Буєва) [17].

У дослідженнях М. Левітова виділено тимчасові стани готовності (звичайний – перед діяльністю, що в певний час не потребує підвищених вимог; підвищений – стан,

викликаний новизною і творчим характером діяльності та знижена готовність – викликана слабкою мотивацією особистості) та довготривалу готовність [7].

Значна увага в сучасних дослідженнях приділяється структурному аналізу компонентів готовності. Необхідно зауважити, що сьогодні у визначенні компонентів теж не існує єдиної думки.

М. Дяченко і Л. Кандибович у своїх дослідження розглядають проблему готовності комплексно і трактують, як схильність людини орієнтувати діяльність певним чином. Досліджуючи психологічну характеристику готовності студентів до трудової діяльності, М. Дяченко і Л. Кандибович визначили її компоненти: мотиваційний (позитивне ставлення до професії, інтерес до неї тощо); орієнтовний (знання й уявлення про особливості й умови професійної діяльності, її вимоги до особистості); операційний (володіння способами і прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, навичками, уміннями, процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення тощо); оціночний (самооцінка своєї професійної підготовленості і відповідність процесу розв'язання професійних завдань оптимальним трудовим зразкам); вольовий (самоконтроль, уміння керувати діями, з яких складається виконання трудових обов'язків) [2].

А. Цукіні описує наступні риси особистості в структурі готовності: воля, спрямованість інтелектуальних процесів, увага, саморегуляція [15].

Є. Конюхова визначає наступну структуру готовності: установки, що передують будь-яким психологічним проявам; мотиваційна готовність; професійно-особистісна готовність до самореалізації [5]. На думку Л. Кондрацовой до структури готовності входять мотиваційний, пізнавально-операціональний, морально-орієнтаційний, оцінний, емоційно-вольовий та психофізіологічний компоненти [4]. О. Коберник у структурі готовності виділяє мотиваційний, когнітивний та операційний компоненти [3].

У дослідженнях В. Моляко виділено наступні рівні готовності до професійної діяльності: рівень непрофесійної, передпрофесійної та професійної підготовки [17].

Узагальнюючи підходи до визначення поняття готовності необхідно зауважити, що спільним для різноманітних підходів до визначення цього феномена є те, що дослідники пов'язують готовність із певною діяльністю, активністю і визначають готовність головною умовою їх ефективності. Готовність людини до будь-якої діяльності можна виразити формулою:

«готовність = мотивація + інформованість + практична діяльність».

Ця формула відображає три аспекти готовності: 1) мотиваційний, 2) інформаційний, 3) діяльнісний. Ці компоненти готовності є спільними у дослідженнях більшості науковців.

Готовність до вибору професії є складним та тривалим процесом, що включає фізіологічні, психологічні та соціальні аспекти. Готовність старшокласників до вибору професії необхідно розглядати, як інтегральну якість особистості, а формування готовності повинно включати комплекс педагогічних впливів, спрямованих на різні сторони розвитку особистості старшокласника: пізнавальну діяльність; емоційно-вольові

реакції, що регулюють міру активності людини, а також мотиви вибору професій, усвідомлення яких сприяє ефективності формування стану готовності.

Самовизначення особистості є свідомим актом виявлення і утвердження власної позиції у проблемних ситуаціях [14]. Професійне самовизначення на етапі ранньої юності є процесом формування старшокласниками власної позиції, що обумовлює усвідомлений вибір професії з урахуванням особистісних особливостей і вимог професії з одного боку, та певний рівень сформованих знань, умінь, мотивів, цінностей, самооцінки, що характеризують готовність особистості до професійного вибору з іншого боку. М. Пряжніков у своїх дослідженнях визначив готовність до професійного самовизначення як таку, що передбачає формування психологічних утворень та механізмів (самосвідомість, розвиток пізнавальних мотивів учіння, рефлексії, ціннісних орієнтацій), що забезпечують у майбутньому самореалізацію в обраному виді діяльності [11].

Отже, готовність до професійного самовизначення можна визначити як інтегральну властивість особистості, що сприяє усвідомленому та самостійному вибору професії і здійсненню певної активності для її оволодіння.

Базуючись на визначених дослідниками компонентах готовності, можна припустити, що у структурі професійного самовизначення старшокласників присутні мотиваційний, когнітивний та діяльнісний складові.

Мотиваційний компонент показує ставлення старшокласника до обраної професії. До складу мотиваційного компоненту входять ціннісні орієнтації, потреби, інтереси, мотиви навчання тощо.

Когнітивний компонент готовності до професійного самовизначення включає знання учня про себе та свої можливості, зокрема, стан здоров'я, інформованість про світ професій, вимоги професій до працівника тощо.

Діяльнісний компонент включає наявність особистого професійного плану учня та практичні кроки його реалізації. Компонент включає професійно важливі знання та вміння, якості особистості.

Таким чином, на сьогодні, процес професійного самовизначення обдарованих старшокласників протікає стихійно. Тому актуальні для сучасної школи є організація спеціальних елективних курсів, тренінгів для допомоги старшокласникам у професійному самовизначенні. Звісно, не можна стверджувати, що оволодіння учнями певним набором технологічних умінь та навичок може повністю вирішити проблему професійного самовизначення старшокласників. Потрібно забезпечити процес формування готовності до професійного самовизначення психолого-педагогічними умовами, що активізують процеси самопізнання, самоуправління, самоактуалізації.

Використані літературні джерела

1. Гершкович Т. Б. Формирование готовности к педагогической деятельности и ее связь с индивидуальными стратегиями адаптации: автореф. дис. ... канд. психол. наук. / Т. Б. Гершкович. – Казань, 2002.

2. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: Изд-во БГУ, 1976. – 176 с.
3. Коберник О. Формування у студентів готовності до впровадження інноваційних педагогічних технологій // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 4. – С. 104–109.
4. Кондрашова Л. В. Моральна психологічна готовність студента до вчительської діяльності. / Л. В. Кондрашова. – К.: Вища школа, 1987. – 56 с.
5. Конюхова Е. Т. Фактор готовности в формировании установки на успешность в профессиональной деятельности // Материалы научно-практической конференции. / Е. Т. Конюхова. – Новосибирск, 2002. – с. 15–22.
6. Кучерявенко И. А. Проблема психологической готовности к профессиональной деятельности. // Молодой ученый. / И. А. Кучерявенко, 2011. – №12. – Т.2. – С. 60–62.
7. Левитов Н. Д. О психологических состояниях человека. – М., 1964. – С. 103–142.
8. Ожегов С. И. Словарь рус. языка: Ок. 57 000 / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереот. – М.: Рус. яз., 1998. – 750 с.
9. Педагогика / [В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко и др.]. – М.: Школа-Пресс, 2000. – 512 с.
10. Прангишвили А. С. Проблема установки на современном уровне разработки грузинской психологической школы // Психологические исследования, посвященные 85-летию со дня рождения Д. Н. Узнадзе. Тбилиси, 1973. – с. 11.
11. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. / Н. С. Пряжников. – М.: Из-во «Институт практической психологии», 1996. – 256 с.
12. Пряжников Н. С., Пряжникова Е. Ю. Психология труда и человеческого достоинства. / Н. С. Пряжников, Е. Ю. Пряжникова. – М.: Изд-во Ин-т практ. психологи, 1997. – 425 с.
13. Психологический словарь / [под ред. Ю. Л. Неймера]. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 640 с.
14. Психология. Словарь / Под общ. ред. В. П. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с. – с. 351.
15. Пуни А. Ц. Некоторые психологические вопросы готовности к соревнованиям в спорте: Избранные лекции. – Л.: ГДОИФК, 1973. – 32 с.
16. Савченко Е. А. О готовности старшеклассников противостоять аморальным проявлениям // Вопросы психологии. – № 3, 1997. – С. 24.
17. Сімко Р. Т. Поняття готовності до професійної діяльності на сучасному етапі розвитку психологічної науки // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ ім. Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2011. – Вип. 13. – С. 415–425.
18. Сучасний тлумачний словник української мови 65 000 слів/ За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Харків: ВД «Школа», 2006. – 1008 с.
19. Ульянова Л. А. Психолого-педагогические условия формирования готовности будущего учителя к профессиональному самообразованию: Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 : Калуга, 2001 – 178 с.